

Журавльова Маргарита Олегівна,
кандидат психологічних наук,
заступник директора з експертної роботи
Одеського науково-дослідного інституту судових
експертиз Міністерства юстиції України
ORCID ID: 0000-0003-1569-5119

ОПИТУВАННЯ ДИТИНИ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ДІЙ: ПРАКТИКА, ПРОБЛЕМИ, ПЕРЕШКОДИ

CONDUCTING A CHILD FORENSIC INTERVIEW DURING PROCEDURAL ACTIONS: PRACTICE, PROBLEMS, OBSTACLES

Анотація. Стаття ознайомлює аудиторію, яка зацікавлена в якісному опитуванні дитини та залучена до процесу його проведення (психологів, слідчих, прокурорів, суддів тощо), з першими кроками опитувача на шляху побудови довірливих стосунків з неповнолітніми. Також у статті висвітлюються проблеми нестачі підготовлених опитувачів дітей, що можуть залучатися до слідчих дій. Стаття має низку ілюстрацій, що допоможуть читачам безпосередньо відчувати, як зазвичай будується тканина довіри між опитувачем і дитиною навіть у найскладніших випадках відповідної взаємодії. Наведені приклади помилок опитувачів під час проведення слідчих дій.

Авторка обґрунтовує думку про те, що підготовка опитувачів – це процес тренування майбутніх фахівців з опитування під пильним наглядом викладача, тривалий процес отримання практичних навичок, тому що знати, як правильно опитувати, не означає мати правильні навички. Наслідком погано проведеного опитування є неможливість використання відеозапису такого допиту як доказу. Повторні опитування – це ретравматизація дитини та втрата першого інформаційного шару для подальшого проведення психологічної експертизи відеозапису. Робота опитувача – це перший розріз скальпеля хірурга, де друга спроба вже ніколи не буде такою, як треба.

Реєстр психологів створений і працює, але якість підготовки опитувачів, що в ньому зазначені, є дуже низькою. Проекти, що фінансуються закордонними донорами, на кшталт проекту «Барнахус», створюють багато спеціалізованих приміщень для опитування дітей, але зараз в Україні гостро не вистачає якісно підготовлених спеціалістів, котрі дійсно можуть проводити опитування професійно. Формально в Україні дуже розвинене правове поле щодо захисту прав дітей, але польові роботи в цьому напрямі (результати психологічних експертиз відеозаписів, що фіксують неякісну роботу опитувачів) указують на те, що Реєстр не поліпшив систему захисту дітей, а, навпаки, узаконив роботу не підготовлених психологів, які не лише часто руйнують допит як доказ, але й травмують дітей, котрих опитують, своїми некоректними зауваженнями, коментарями, дотиками тощо. Психологічна діяльність в Україні не ліцензується, як це ухвалено у європейських країнах, тому психологи, що опинилися зараз у Реєстрі, є дуже різними за своєю професійною потужністю, але під час відбору до Реєстру професійність взагалі не розглядається. На думку автора, проект щодо залучення психологів до кримінальних проваджень за участю малолітніх, неповнолітніх осіб через регіональні / міжрегіональні центри з надання безоплатної правничої допомоги та проведення конкурсу з відбору психологів, які можуть залучатися до кримінальних проваджень за участю

малолітніх, неповнолітніх осіб через регіональні / міжрегіональні центри з надання безоплатної правничої допомоги, потребує суттєвого доопрацювання в частині критеріїв відбору психологів і розробки системи якісної підготовки до опитування та критеріїв допуску до слідчих дій тих психологів, що пройшли навчання.

Ключові слова: опитування дитини, допит дитини, процесуальні дії щодо дитини, підготовка опитувача, процесуальне інтерв'ю.

Abstract. This article introduces an audience involved in or concerned with conducting quality child forensic interviews (psychologists, investigators, prosecutors, judges, etc.) to the initial steps an interviewer takes to build trust with minors. It also addresses the challenges posed by the lack of adequately trained specialists who can participate in investigative actions involving children. The article includes illustrations to help readers understand how trust is typically established between the interviewer and the child, even in the most challenging cases. Examples of mistakes made by interviewers during investigative actions are also provided.

The author argues that training child forensic interviewers is a process requiring intensive coaching under the supervision of an experienced mentor. It is a prolonged journey to acquire practical skills, as merely knowing the principles of proper interviewing does not ensure the ability to apply them. Poorly conducted interviews can result in the inability to use video recordings of such interrogations as evidence. Repeated interviews retraumatize the child and result in the loss of the initial informational layer critical for further psychological assessment of the recording. The interviewer's role is likened to a surgeon's first incision, where a second attempt will never achieve the same outcome.

Although a registry of psychologists has been created and is operational, the quality of training among listed specialists remains very low. Internationally funded initiatives, such as the "Barnahus" project, have established numerous specialized facilities for interviewing children. However, Ukraine currently faces a significant shortage of well-trained professionals capable of conducting forensic interviews at a professional level.

While Ukraine has a well-developed legal framework for protecting children's rights, field experience (e.g., psychological assessments of video recordings revealing poor interviewer performance) suggests that the registry has not improved the child protection system. Instead, it has legitimized the work of untrained psychologists who often undermine the evidentiary value of interviews and traumatize children through inappropriate remarks, comments, touches, and other actions.

Psychological practice in Ukraine is not licensed, unlike in European countries. As a result, psychologists listed in the registry vary significantly in professional qualifications. Unfortunately, professional competency was not a consideration during the selection process for the registry.

The author emphasizes that projects involving psychologists in criminal proceedings with young children and minors, implemented through regional or interregional centers providing free legal aid, require significant refinement. This includes developing clear criteria for selecting psychologists, establishing a system for quality forensic interview training, and implementing strict admission criteria for psychologists participating in investigative actions after completing such training.

Key words: child forensic interview, child interrogation, procedural actions involving children, forensic interviewer training, investigative interview.

З кожним роком в Україні зростає кількість кімнат, спеціально облаштованих для опитування дітей. З одного боку, це дуже важливий напрям розвитку системи правосуддя, з іншого – кількість таких кімнат, на жаль, не визначає якість опитування дітей. Система підготовки спеціалістів, що проводять такі опитування, натепер в Україні відсутня. Спроби, які робляться в цьому напрямі, є вкрай недостатніми для отримання дійсно фахових опитувачів.

Метою статті є ознайомлення аудиторії, яка зацікавлена в якісному опитуванні дитини та залучена до процесу його проведення (психологів, слідчих, прокурорів, суддів тощо), з першими кроками опитувача на шляху побудови довірливих стосунків з неповнолітніми. Стаття має низку ілюстрацій, що допоможуть читачам безпосередньо відчувати, як зазвичай будується тканина довіри між опитувачем і дитиною навіть у найскладніших випадках відповідної взаємодії. Також метою статті є висвітлення проблеми нестачі підготовлених опитувачів дітей, що можуть залучатися до слідчих дій, наведення прикладів помилок опитувачів.

1. Опитування – це не просто. Опитування починається тоді, коли ви вперше бачите дитину. І саме із цього часу розпочинається входження дитини до діалогу з вами. Саме із цієї хвилини за вами починають стежити тривожні, допитливі, веселі або налякані очі. Безумовно, простіше, коли дитина контактна й охоче спілкується, але коли ви бачитесторожкість, сором'язливість і чуєте мовчання, ви розумієте, що цей допит потребує справжньої майстерності комунікатора. Саме тут особливо важливо пам'ятати, що навіть у тиші народжується спілкування. Ви ще не розпочали говорити, але думка про вас, сприйняття вашого образу, відчуття вашого настрою вже трапляється тут і зараз. Дитина вже складає про вас враження. Саме цей досвід первинного дотику стане основою, спираючись на яку, малеча ухвалюватиме рішення, чи є ви тою людиною, якій можна довірити таємницю.

Прислухайтесь до того, що відчуває дитина. Коли ви знайомитеся з нею, ваша увага повинна бути обережною. У жодному разі учасники слідчої дії не повинні злітатися на дитину, як бджілки на мед. Поява маленького постраждалого в кабінеті слідчого або в кімнаті, дружній до дитини, не повинна супроводжуватися уявними софітами. Обережна увага – це обов'язкове спокійне привітання, зустріч очей разом із легкою природною усмішкою. Розтягування губ у «голлівудській» усмішці є недоречним, так само як і обсипання дитини стандартними нікчемними запитаннями.

Утримуйте паузу, яка дасть можливість малечі озирнутися. Не бажано відразу ставити дитині якісь запитання. Уявіть собі, як орієнтувалася би в незнайомому приміщенні незряча людина. Вірогідно, вона акуратно пересувалася б від одного предмета до іншого, доторкалася б паличкою, притулялася рукою, сковзала пальцями. Так само й дитина повинна ознайомитися з територією та доторкнутися поглядом до всіх її закуточків. І як незряча людина, ознайомившись із простором, набирає впевненості у своїх рухах, так само й дитині після певного часу, необхідного для першого орієнтування, стає менш тривожно у вашому кабінеті.

У цей час, коли дитина озирається, ви, можливо, говорите з її матір'ю або керуєте рухами асистента, що налаштовує камеру, але ви не втрачаєте дитину,

ви не зводите з неї прихованої уваги. Ви бачите, як вона озирається, ви бачите, якщо вона вже готова сідати, але не знає, куди можна, ви її емоційно підхоплюєте та підказуєте: «Сідай там, де тобі буде зручно». І ця фраза не лише про можливість сісти – це про гостинність, про увагу та турботу, а також про обмеження, яких у приміщенні, дружньому до дитини, немає.

Я – психолог, і у своєму кабінеті керуюся правилом для дітей: «Можна все, що безпечно». Іноді маленькі відвідувачі мене екзаменують – гучно стукають іграшками об стіни, коли моє серце тріщить так само, як і дорогі йому іграшки, але я мовчу. Коли дитина лізе у вуличних чоботах на підвіконня. Вікно, безумовно, зачинене, але це не дуже приємно для мене, як подарки: не гігієнічно та нібито непристойно. Але я мовчу, хоча мій внутрішній голос вигукує лайливі слова. Мовчу, тому що в такі хвилини в дитини народжуються відчуття безпеки: «Я роблю погано, але цей дорослий мене не зупиняє. Можливо, він добрий?»

Так само ви розпочинаєте діалог із дитиною про межі, про їх умовність, коли у фразі «Сідай, де зручно» малеча почує про те, що на цій території їй можна бути собою та керуватися своїми бажаннями. Це лише початок. Далі ви поступово надаватимете інші підтримуючі фрази. Наприклад, коли погляд дитини зупиниться на моделі автомобіля на вашому столі, ви підхопите цікавість і скажете: «Бери, роздивляйся, можеш пограти, якщо хочеш». У своєму кабінеті зазвичай одною з перших фраз після знайомства, яку я вимовляю, є така: «Все, що ти бачиш – можна брати». Часто діти уточнюють: «І це можна брати? І це?» – і, безумовно, одержують згоду.

Якщо вам пощастило й до вас навідалася балакуча та контактна дитина, сміливо спілкуйтеся, знайомтеся, але не забувайте під час бесіди використовувати прийоми активного слухання. Не допитуйте, а слідуйте за інтересом і логікою дитини. На цьому етапі помилковим буде використання заздалегідь підготовлених підказок за матеріалами кримінального провадження (на кшталт: «Запитати про стосунки з матір'ю», «Уточнити, який вигляд мала кімната») або запитань (на кшталт: «Якими є твої стосунки з матусею?», «Що було розташоване в кімнаті?»), тому що до опитування ви ніколи не будете знати, куди саме вас поведе дитяча думка та на яких стежках дитячих інтересів ви «танцюватимете» ваш перший діалог.

Д. Гоулман вказує, що у спілкуванні з іншими ми «танцюємо танок лімбічних систем», тобто навіть якщо між нами мовчання, все одно трапляється обмін емоційним станом [1, с. 22]. Д. Гоулман приєднується до думок Т. Льюїса, Ф. Аміні та Р. Ланнона про те, що лімбічна система є відкритою, тобто здатною змінюватися під впливом стану іншої людини. Наші емоції автоматично підлаштовуються під емоції, що відчуває людина поряд із нами. На відміну, наприклад, від кровоносної системи, функціонування якої жодним чином не залежить від кровообігу нашого співрозмовника [1].

А тепер уявіть собі, що дитина відчуватиме, коли ви почнете нервувати перед початком допиту.

Приклад. Під час останнього опитування дитини, яка виявилася дуже «міцним горішком» і нестандартним відвідувачем кімнати для опитування ОНДІСЕ, мені довелося спостерігати за тим, як у слідчого миттєво розгорнулася гнівна реакція на суперечливі показання дитини.

Семирічна дитина була контактною, активно ввійшла до спілкування зі мною, пропонувала складати пазли та грати і ляльки, але після мого згадування про ситуацію розбещення дитина не проявила довіри.

– Ніно, тобі відомо, навіщо ви з матусею приїхали до нас у гості?

– Ні.

– Що тобі говорила про це матуся?

– Нічого.

– Зовсім нічого?

– Казала, що ми будемо гратися.

– Ми обов'язково з тобою пограємо, але ще нам потрібно зробити важливу справу.

– Яку?

– Мені відомо, що є якась ситуація, яка трапилась.

– Дитина заперечно крутить головою.

– Але я знаю, що ти розповіла про цю ситуацію матусі.

Мій прийом звернення до інформації, яка мені нібито вже відома, дав змогу отримати від дитини коротеньку розповідь про події, що трапилися з нею. Але я не відступила й ретельно пройшлася від початку до кінця, повертаючись до окремих складових подій. Коли час допиту вийшов, я залишилася з відчуттям неповноти, картина розбещення в мене не склалася, показання дитини були уривчастими та суперечливими в окремих частках. Я вийшла з кімнати для опитування до кімнати спостереження, де перебував слідчий, і запитала про те, чи так само розповідала про події дівчинка під час попереднього опитування або є невідповідності. Слідчий вказав на розбіжності: мені дівчинка розповіла про те, що з неї знімали штанці, а слідчому вказала, що роздягалася сама. Я запропонувала слідчому використати ці розбіжності в показаннях дитини так, як це описано далі.

Ми повернулися до кімнати, дружньої до дитини, разом, слідчий запитав у Ніни, чи розповіла вона психологу все, що раніше розповідала слідчому. Дитина відповіла позитивно. Після цього, щоб не вдаватися до навідних запитань на кшталт «А ти розповіла, що дядько знімав з тебе трусики?», був використаний прийом повтору змісту показань: я запитала у Ніни, чи можу розповісти слідчому те, що почула від неї. Дівчинка дозволила. Я описала слідчому весь наш діалог з Ніною (який слідчий уже і так чув у кімнаті спостереження за допомогою відеотрансляції), попросила дівчинку виправляти мене, якщо буду помилятися. Після завершення моєї розповіді слідчий запитав у Ніни: «Ти ж мені

ще щось розповідала, ти можеш Маргариті так само розповісти про це?» Такий прийом дав змогу уникнути ситуації, у якій дитину звинуватили в неправдивих показаннях. Ми вийшли на з'ясування протиріч у розповіді дитини в дуже м'який спосіб.

Але далі Ніна продовжувала уникати відповідей. Те, що вона говорила, знову не збігалось із жодною з версій, які були озвучені нею раніше. У цей час слідчий почав дратуватися: підвищив голос, прискорив запитання, змінилася його пантоміміка. На жаль, далі від цього допиту ми більше нічого не отримали й не останню роль там зіграли негативні емоції, що почав випромінювати слідчий.

В іншому випадку мій співрозмовник 14 років на початку опитування був дуже напруженим. Коли ми почали спілкування, я тілом відчувала, як зведені в напрузі його плечі. Це я бачила й у кистях його рук: вони були складені «пірамідкою», тобто дитина намагалася всіляко контролювати себе. Тут я відчула, що не можна починати опитування як завжди, тобто обговорювати загальні теми (про школу, друзів тощо) та проводити стандартне знайомство. Я розпочала з відвертого зворотного зв'язку щодо емоційного стану дитини, котрий я відчула: «Я бачу, що тобі складно, відчуваю твоє напруження, тому, якщо ти не заперечуєш, ми не будемо відкладати найважливішу частину нашої бесіди та витратити час на знайомство, а відразу почнемо говорити про ситуацію, заради з'ясування якої ти сьогодні тут. Розповіси, будь ласка, що трапилось». Хлопчик погодився з моєю пропозицією, почав говорити, а його плечі та пальці почали м'якшати, з'явилася вільна жестикуляція. Вважаю, що саме налаштування на стан дитини, уважне та відверте ставлення до неї дало мені можливість у цьому випадку швидко встановити контакт і отримати довірливе ставлення хлопчика.

Найважчим опитуванням для мене було те, де я зустрілася з дитиною, що мала затримку мовленнєвої діяльності. У свої 6 років дівчинка практично не говорила. З людьми, яких вона добре знала, Кіра використовувала окремі слова, але під час опитування вона не сказала мені жодного слова. Водночас дівчинка розуміла мовлення, спрямоване у її бік, могла реагувати на запитання кивками голови, але на мої запитання лише зустрічалася зі мною очима. Безумовно, мій контакт з Кірою не міг містити на першому етапі прямих запитань щодо вчинених з нею дій з боку дорослого чоловіка. У таких складних для отримання інформації умовах я радше сподівалася на диво, аніж вірила в можливість провести вдале опитування. Загалом важливу для слідства інформацію вдалося отримати завдяки тактильно насиченому контакту з дитиною та анатомічним лялькам.

Ставлення Кіри до дорослих було особливим: незалежно від того, бачила дівчинка тебе вперше або в черговий раз, вона міцно тебе обіймала. Кіра розуміла звернення до себе, була слухняною вихованкою інтернату, але, зі слів педагогів, могла використовувати ігнорування зверненого до неї мовлення, якщо не мала інтересу до його змісту.

Коли ми з Кірою залишилися віч-на-віч у кімнаті для опитування, дівчинка грала з ляльками. Я спустилася до неї на килим і почала обережно знайомитися. Дівчинка не відповідала на мої запитання щодо того, з ким вона прийшла до мене, звідки приїхала тощо, але поводитися активно: повзала по килиму, потім лягла на нього й почала «вивалюватися», як кошения, вигинаючи спину, розкидаючи ноги та руки в різні боки. Інтуїтивно я почала віддзеркалювати малечу – так само лягла на підлогу біля неї. І саме тут почався наш контакт: Кіра наблизилася, почала гладити моє волосся, обійняла. Протягом декількох хвилин ми лежали в обіймах, дівчинка розглядала мене, постійно поверталася до зорового контакту, перебирала ручками мій одяг і волосся (див. мал. 1).

Мал. 1. Художник Ольга Бідзюра. Встановлення контакту з дитиною, що має особливості розвитку. Психолог слідує за бажаннями дитини доторкнутися, обійнятися, лягти разом на килим

У наступну хвилину вона піднялася, взяла анатомічних ляльок і почала їх усіх роздягати. Я нічого не говорила, сиділа тихесенько поряд та уважно спостерігала за її діями. У певний момент, коли в руках Кіри опинилася зовсім оголена лялька чоловічої статі, дівчинка почала прикладати статевий орган ляльки до свого обличчя, тикати в моє обличчя цим органом, а потім взяла його до рота. Через вік дівчинки й особливості виховання – у стінах інтернату – вірогідність того, що Кіра відтворювала дії, котрі могла побачити випадково в телевізорі, була мізерно мала. З огляду на результати опитувань інших постраждалих дітей специфічні «показання» Кіри виявилися цінним матеріалом для слідства.

Ще одним важливим інструментом встановлення первинного контакту з дитиною в особливо складних випадках може бути близька людина. Наприклад, Ганна (6 років) проявила себе відкритою до спілкування з психологом, активно взаємодіяла: грала, малювала, розповідала, де та з ким проживає. Але як тільки

я робила спробу обговорити травмувальні події, дитина мовчала. Враховуючи те, що Ганна була вихованкою інтернату, що протиправні дії здійснювалися окремим співробітником установи, що дівчинка вільно говорила на непов'язані з травмувальною ситуацією теми, я припустила, що дитину встигли «обробити» та заборонили говорити про те, що сталося в стінах інтернату.

Водночас заборона могла бути нецілеспрямованою. Дітям в інтернаті зазвичай не лише не можна говорити на теми, що пов'язані зі статевими відносинами, а й взагалі-то називати якимось інтимні частини тіла людини. Загалом у будь-якому разі ознаки вказували на наявність саме заборони, тому потрібно було зробити спробу подолати такий вплив на дитину. Зазвичай зробити це самостійно опитувачу вкрай важко. Найшвидше знімається заборона тим, хто її зробив, або заміщувальною фігурою – «людиною-інструментом». Тобто якщо заборону встановив один із батьків, то зняти її буде значно легше іншому з батьків, ніж психологу-опитувачу. З урахуванням того що Ганна була вихованкою інтернату, ми зробили спробу ввести до процесу опитування заміщувального дорослого – її виховательку, з якою у дівчинки склалися хороші відносини (див. мал. 2).

Мал. 2. Художник Ольга Бідзюра. Використання близької для дитини людини як інструменту для встановлення контакту; підлаштування до рівня дитини – психолог спустився на килим

Підкреслюю, що введення до опитування – це ретельно підготовлена процедура, про особливості якої попереджається «людина-інструмент». Інструкція для неї може звучати так: «Ви є людиною, якій дитина дійсно довіряє, тому ви зараз безпосередньо братимете участь у процесі опитування. Водночас ви самостійно не ставите жодного запитання. У цьому процесі ви – моє відлуння. Я ставлю запитання – ви його повторюєте максимально близько до моїх слів. Ви не берете на себе ініціативу та нічого не уточнюєте, поки цього не зроблю я».

Під час такої процедури опитувачу потрібно дуже уважно слідкувати не лише за тим, що промовляє «людина-інструмент», а й за тим, які невербальні реакції транслює дитині (як під час запитань, так і під час відповідей дитини). Наприклад, люди з розвиненою емпатією часто мають звичку постійно кивати головою, коли хтось із ними спілкується, нібито погоджуючись з кожним словом, що вимовляється. Така реакція зазвичай підбадьорює співрозмовника, підтверджує справжню зацікавленість того, хто слухає. Загалом в умовах опитування постійне кивання може бути недоречним через можливе сприйняття дитиною такої реакції як схвалення змісту її показань, що, зі свого боку, може викликати надмірне старання дитини розповісти все на «відмінно». У такій ситуації зростає ризик того, що дитина, захопившись жвавим інтересом опитувача, може почати надавати вигадані подробиці подій.

Мал. 3. Художник Ольга Бідзюра. Психолог опитує в просторі, що був запропонований дитиною: на килимі, у дуже неформальній позі. Психолог підлаштовується під дитину, відштовхується від того, що (або як) зручно саме дитині. Водночас психолог зберігає зручність цього процесу для себе, якщо йому буде незручно на підлозі, його поведінка буде неприродною, що негативно вплине на процес опитування

Довіра між опитувачем і дитиною починає народжуватися, коли їхні очі зустрічаються вперше. Діагностика психологічного стану дитини так само починається з першої хвилини появи в кімнаті для опитування. У цю мить починається налагодження контакту. Я, як опитувач, завжди підтримую максимально неформальний контакт із дитиною, намагаюсь слідувати за її бажаннями та працювати в її просторі – такому, який зручний саме для неї (див. мал. 3). Допит

дорослої дитини, на мій погляд, так само повинен бути максимально комфортним для неї, але досі зустрічаються випадки не лише не коректного ставлення до дитини, а й відвертого порушення її прав (див. далі приклад 4).

2. Хто повинен брати участь в опитуванні? На цей час у нашій державі відповідно до наказу Міністерства юстиції України, Міністерства внутрішніх справ України, Офісу Генерального прокурора від 07.02.2023 № 493/5/67/32 запущено пілотний проєкт щодо залучення психологів до кримінальних проваджень за участю малолітніх, неповнолітніх осіб через регіональні центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги (далі – Проєкт), завдяки якому повинна покращитися система юстиції, дружньої до дитини [2]. Сформований в межах Проєкту реєстр психологів (далі – Реєстр) дає змогу швидко знайти фахівця, що супроводжуватиме дитину під час слідчих дій. Водночас опитування дитини та її супровід – це зовсім різні ролі психолога. І якщо для підтримки дитини під час проведення, наприклад, обшуку в її домівці достатньо загальної психологічної підготовки (знання вікових особливостей, емоційних станів тощо), то опитування виявляється значно складнішим процесом, який насправді не є прерогативою винятково психологів. Для вдалого опитування не обов'язково бути психологом за фахом, достатньо бути чуйною людиною, навчитися ставити правильні запитання, витримувати паузи та не порушувати кордони дитини.

Загалом практика проведення судових експертиз та опитувань дітей у межах кримінальних проваджень експертами-психологами ОНДІСЕ засвідчує, що на цей час Проєкт не сприяє покращенню системи правосуддя навколо дитини.

Якість опитувань психологами з Реєстру є дуже низькою. Реєстр був створений без суттєвого відбору на підставі головного критерію – вмотивованості (відповідно до Порядку проведення конкурсу з відбору психологів, які можуть залучатися до кримінальних проваджень за участю малолітніх, неповнолітніх осіб через регіональні центри БВПД (далі – Порядок), затвердженого наказом Мін'юсту від 13.04.2023 № 1326/5) [3]. Точніше, Порядок запроваджує оцінку психологів-опитувачів за критеріями успішного проходження онлайн-навчання (отримання оцінки з підсумкового тестування), успішної співбесіди (після написання мотиваційного листа) та відповідності базового пакета документів.

На думку авторки, у жодному разі не можна проводити оцінку майбутніх опитувачів за вказаними у Положенні критеріями, тому що вони зовсім не стосуються сутності того, що повинен вміти опитувач. Навчання теорії – це добре, але без практичних навичок жодна людина не має морального права наблизитися до опитування постраждалої дитини. Якщо людині розказати, як кататися на велосипеді й показати відеозаписи найліпших гонщиків, вона все одно не зможе сісти на велосипед та поїхати. Під час проведення експертиз відеозаписів слідчих дій експерти-психологи ОНДІСЕ кожного дня зустрічаються з некваліфікованою роботою слідчих і психологів, що не вміють правильно проводити опитування.

Головне завдання опитувача полягає в отриманні якісної інформації від дитини, яка буде якнайбільш широкою та самостійною. Що саме може побачити комісія в кандидаті під час співбесіди (відповідно до Положення)? З аналізу Положення складається враження, що комісія шукає хорошу та комунікабельну людину. Проте це ніяк не стосується практичних навичок з опитування дитини.

З 2020 року ОНДІСЕ докладає всіх можливих зусиль для реалізації Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей та втілення в практику міжнародних стандартів взаємодії з дітьми, які перебувають у контакті із законом. ОНДІСЕ має надсучасну кімнату для опитування дітей, у якій психологи інституту постійно співпрацюють зі слідством, беруть участь у допиті дітей, постраждалих від насильства. Також експерти-психологи ОНДІСЕ постійно проводять дослідження відеозаписів таких опитувань, здійснених як у приміщенні інституту, так і в інших спеціально облаштованих для цього процесу кімнатах (проекти «Зелена кімната», «Барнахус»).

Розглянемо декілька прикладів невідповідної роботи психологів під час опитування дітей.

Приклад 1. Допитується дівчинка В., 13 років. Репліки та питання психолога, що проводить опитування віч-на-віч у «Зеленій кімнаті»:

Психолог: Який... Що це за хлопець, як чоловік, – гарний, не гарний, як ти поставилася до цього? Просто твоя цікавість була? (Коментар експерта: запитання навідне, містить підказки у своєму змісті. Не можна ставити одночасно декілька запитань. Дитина губиться, запитання залишаються без відповіді.)

В.: Цікавість була.

Психолог: Ну, і яке враження він особисто справив?

В.: Ніякого.

Психолог: Ніякого, не страшно там, не потвора? Як він тобі здався, нормальним, симпатичним? (Коментар експерта під час проведення експертизи відеозапису: запитання навідне, містить підказки й особисте бачення психолога. Психолог надає дитині своє бачення ситуації, фантазує на тему, а не слідує за внутрішнім баченням ситуації дитиною.)

В.: Може бути нормальним.

Психолог: Нормальним?

В.: Так.

Психолог: Тобі здалося, що це нормально?

В.: Так.

Психолог: Він, звичайно, старший, так? Може, дорослий... (Коментар експерта: запитання навідне).

В.: Ну, як він писав, що це Олександр. Йому 23, а коли друзі питали, то це Ігор та йому 49.

Психолог: А як тобі здався він, старим або молодим, ну приблизно... ніхто не добре орієнтується, молодий, старий, дорослий, немолодий хлопчисько, там 20 років йому. (Коментар експерта: занадто багато тексту для одного запитання, дитина розгубилася.)

Приклад 2. Допитується дівчинка Р., 15 років, у присутності психолога та слідчого:

Психолог: Вона має його згадати. Образ. Вона має свої емоції, вона сильна у нас. Розумненька дівчинка, хороша пам'ять, добре навчалася у школі... Я одразу сказала, що гарне дитя, завжди говорю. Просто висновки зробити з ситуації... Ну, щось його налякало? Це так, думки в слух... Взяла себе до рук, зібралася, зробила видих. Ти сильна. Але висновки зроби для себе в цьому житті. (Коментар експерта: психолог намагається під час допиту проводити терапію, що не можна робити. Мета допиту – отримання інформації. Будь-які терапевтичні впливи повинні відбуватися після. Водночас у цьому випадку терапевтичні спроби є невдалими. Дитина може почати себе відчувати гірше, може з'явитися почуття провини. У психолога не має права «учити жити» дитину, яка прийшла на допит. До того ж у цьому випадку психолог виправдовує сексуальні дії підозрюваного хлопця на шкоду дівчинці.)

Приклад 3. Допитується хлопчик М., 14 років (підозрюваний), у «Зеленій кімнаті» психологом у присутності матері:

Психолог зауважив мету своєї присутності на допиті: «Я ж мушу розібратися, як тобі допомогти з цією ситуацією... (Коментар експерта: метою опитувача є збір інформації, а не допомога.) Я, якимось, М., не розумію. Начебто ти і дорослий, начебто не зовсім відморожений для того, щоб... Ось як так можна було злякатися, щоб просто піти і перепросити? Ти ж сам відчув, ти ж сам сказав, що загрався, надто багато вчинив стосовно цієї людини», «Я не розумію, чому ти відразу не вибачився, ти ж нормальний хлопець?» (Коментар експерта: репліка містить звинувачення дитини з боку психолога); «Що означає, не думав? А тепер думатимеш, що за свої дії треба відповідати. І ти мужик! У тебе дві жінки у сім'ї. Ти мужик. Ти взагалі маєш брати на себе відповідальність! На себе. І за їхні проблеми! А ти їм, навпаки, проблеми створюєш!.. І коли тобі кажуть, прийди і перепроси, і немає питань, для мене це... і все пройде... Але тебе ж мама чітко попередила: якщо ти не прийдеш і не вибачишся – звернеться до поліції. Та й усе. Я не розумію!» (Коментар експерта: знову обвинувачення психолога, що виступає у батьківській позиції, тобто плутає, яка у нього роль – не батька, не вихователя, а опитувача; висловлювання за межами професійної етики.)

М.: Ну я так посунув до себе і ... (промовляє невпевнено та тихо).

Психолог: Почав рух сексуального характеру, мабуть, так скажемо. Тому що інакше це довго буде. (Коментар експерта: геприпустиме навідне запитання.

Показання вже дає не дитина, а психолог. Крім того, психолог наголосив, що у нього мало часу.)

Приклад 4. Допитується дівчинка Е., 14 років, допит проводиться слідчою (жіночої статті) в присутності матері, адвоката та психолога:

Слідча В. К. у спілкуванні дозволяла собі вкрай некоректні та нетактовні вислови у відповідь на репліки потерпілої Є., водночас жодних заперечень із боку психолога не було. Окремі висловлювання слідчої: «Я не питаю, хто так вирішив. Я питаю, як часто приходили вчителі!»; «Всі знають, що зараз вересень. Це всі знають. Це загальнодоступний та загальновідомий факт. А знають про те, що у батька Є. є коханка, не можна так сказати. Бо не всі знають. Я, наприклад, про це не знала»; «Ти мені не ставиш запитання. Ти мені просто розповідаєш».

Є.: Ст. К., а можна я на вулицю вийду, покурю? А потім ми продовжимо допит?

Слідча В. К.: Ні! Давай ми без перекурів продовжимо допит.

Є.: А можна я піду води поп'ю?

Слідча В. К. (перериває дівчинку): А давно ти куриши?

Є.: Можна я піду в туалет, води поп'ю?

Слідча В. К.: Залишилося трохи (**Коментар експерта:** Допит, що нагадує катування. Над дитиною фактично здійснюється психологічне насильство, психолог, що присутній під час допиту, не реагує.)

Є.: Ой, давайте закінчимо допит. У мене мізки вже не варять.

Мати (звертається до слідчої): Погано почувається, може, погода?

Адвокат: Треба зібратися, Е.!

Мати: Зберися вже!

Слідча В. К.: Щоб уже один раз поставили крапку.

Є.: Добре, скільки ще?

Слідча В. К.: Ну, як розповіси, так і закінчимо.

Висновки. Підготовка опитувачів – це процес тренування майбутніх фахівців з опитування під пильним наглядом викладача. **Знати, як правильно опитувати, та мати правильні навички – це зовсім різні речі.** Найжахливіше у цьому процесі те, що наслідком погано проведеного опитування є неможливість використання відеозапису такого допиту як доказу. Повторні опитування – це ретравматизація дитини та втрачання першого інформаційного шару для подальшого проведення психологічної експертизи відеозапису. Робота опитувача – це перший розріз скальпеля хірурга, де друга спроба вже ніколи не буде такою, як треба.

Реєстр психологів створений і працює, але якість підготовки опитувачів, що в ньому зазначені, є дуже низькою. Гучні проекти, що фінансуються закордонними донорами, на кшталт проекту «Барнахус», створюють багато

спеціалізованих приміщень для опитування дітей, але зараз в Україні гостро не вистачає якісно підготовлених людей, котрі дійсно можуть проводити опитування професійно. Формально в Україні дуже розвинене правове поле щодо захисту прав дітей, але польові роботи в цьому напрямі (результати психологічних експертиз відеозаписів, що фіксують неякісну роботу опитувачів), на жаль, вказують на те, що Реєстр не поліпшив систему захисту дітей, а, навпаки, узаконив роботу не підготовлених психологів, які не лише часто руйнують допит як доказ, але й травмують дітей, котрих опитують, своїми некоректними зауваженнями, коментарями, дотиками тощо. Психологічна діяльність в Україні не ліцензується, як це ухвалено у європейських країнах, тому психологи, що опинилися зараз у Реєстрі, є дуже різними за своєю професійною потужністю, але під час відбору до Реєстру професійність взагалі не розглядається. На думку автора, Проект і Порядок потребують суттєвого доопрацювання в частині критеріїв відбору психологів та розробки системи якісної підготовки до опитування та критеріїв допуску до слідчих дій тих психологів, що пройшли навчання.

Перелік використаних джерел:

1. Гоулман Д. Емоціональне лідерство: Искусство управления людьми на основе эмоционального интеллекта / Д. Гоулман, Р. Бояцис, Э. Макки. М.: Альпина Бизнес Букс, 2008. 301 с.
2. Про запровадження та реалізацію пілотного проєкту щодо залучення психологів до кримінальних проваджень за участю малолітніх, неповнолітніх осіб через регіональні / міжрегіональні центри з надання безоплатної правничої допомоги : наказ Міністерства юстиції України, Міністерства внутрішніх справ України, Офісу Генерального прокурора від 07.02.2023 № 493/5/67/32. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0247-23#Text>.
3. Про затвердження Порядку ведення Координаційним центром з надання правничої допомоги Реєстру психологів, які залучаються до кримінальних проваджень за участю малолітніх, неповнолітніх осіб через регіональні / міжрегіональні центри з надання безоплатної правничої допомоги, Порядку проведення конкурсу з відбору психологів, які можуть залучатися до кримінальних проваджень за участю малолітніх, неповнолітніх осіб через регіональні / міжрегіональні центри з надання безоплатної правничої допомоги : наказ Мін'юсту від 13.04.2023 № 1326/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0621-23#Text>.

References:

1. Goulman, D. (2008). *Emotsionalnoe liderstvo: Iskusstvo upravleniia liudmi na osnove emotsionalnogo intellekta* [Emotional leadership: The art of managing people based on emotional intelligence] / D. Goulman, R. Boiatsis, E. Makki. M.: Alpina Biznes Buks, 301 p.
2. *Pro zaprovadzhennia ta realizatsiiu pilotnoho proiektu shchodo zaluchennia psykhologiv do kryminalnykh provadzhen za uchastiu malolitnikh, nepovnitnikh osib cherez rehionalni / mizhrehionalni tsentry z nadannia bezoplatnoi pravnychoi dopomohy: nakaz Ministerstva yustytzii Ukrainy, Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy, Ofisu Heneralnoho prokurora vid 07.02.2023 № 493/5/67/32* [Order of the Ministry of Justice of Ukraine, the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, the Office of the Prosecutor General On the introduction and implementation of a pilot project on the involvement of psychologists in criminal proceedings involving minors and minors through regional / interregional centers for the provision of free legal aid dated 02.07.2023 No. 493/5/67/32]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0247-23#Text>.

3. Pro zatverdzhennia Poriadku vedennia Koordynatsiinym tsentrom z nadannia pravnychoi dopomohy Reiestru psykholohiv, yaki zaluchaiutsia do kryminalnykh provadzhen za uchastiu malolitnikh, nepovnolitnikh osib cherez rehionalni / mizhrehionalni tsentry z nadannia bezoplatnoi pravnychoi dopomohy, Poriadku provedennia konkursu z vidboru psykholohiv, yaki mozhut zaluchatsia do kryminalnykh provadzhen za uchastiu malolitnikh, nepovnolitnikh osib cherez rehionalni / mizhrehionalni tsentry z nadannia bezoplatnoi pravnychoi dopomohy: Nakaz Miniustu vid 13.04.2023 № 1326/5 [Order of the Ministry of Justice on approval of the Procedure for maintaining by the Coordination Center for the provision of legal aid the Register of psychologists who are involved in criminal proceedings involving minors, minors through regional/interregional centers for the provision of free legal aid, The procedure for holding a competition for the selection of psychologists who can be involved in criminal proceedings involving minors and minors through regional/interregional centers for the provision of free legal aid dated 04/13/2023 No. 1326/5]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0621-23#Text>.

